

MANBASHUNOS OLIM MUHAMMADJON HAKIMOVNING “NAVOIY ASARLARI QO'LYOZMALARINING TAVSIFI” NOMLI KATALOGINING ILMIY AHAMIYATI

Qarshiyeva Feruza Zafar qizi
ToshDO'TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada adabiyotshunos va manbashunos olim Muhammadjon Hakimovning H.Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar instituti fondidagi Alisher Navoiy qalamiga mansub 24 ta asarning 254 ta qo'lyozma nusxasi tavsifini o'z ichiga olgan “Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi” nomli katalogi atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: manbashunoslik, qo'lyozma, tashbosma, mo'taabar manba, katalog, xattot, kotib, ilmiy ko'rsatkich.

O'zbek xalqining ko'p ming yillik tarixi, boy ilmiy-ma'naviy merosi, adabiyot va san'ati haqidagi qimmatli ma'lumotlari qo'lyozma manbalarda aks etgan. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin uning ilmiy-tarixiy va madaniy merosini tiklash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishidan biriga aylandi. Bunday merosimizning kattagina qismini qo'lyozma manbalar tashkil qiladi. Ularni o'rganish va ommalashtirish, yoshlarga yetkazish oldimizda turgan muhim va ustivor vazifalardan biridir. Bu vazifa, eng avvalo, matn va manba ustida ishlovchi matnshunos olimlarimiz zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Birinchi prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, “Beshafqat davr sinovlaridan omon qolgan eng qadimgi toshyozuvlar, bitiklardan tortib, bugun kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan 20 mingdan ortiq qo'lyozma asarlar bizning beqiyos ma'naviy boyligimiz, iftixorimizdir... Ota-bobolarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribalari, diniy-axloqiy, ilmiy qarashlarini o'zida mujassam etgan bu nodir qo'lyozmalarni jiddiy o'rganish davri keldi.” Manbalarni o'rganishga ajdodlarimiz qadimdan qiziqqanligi tufayli nodir merosimizning ko'plab qo'lyozma nusxalari vujudga kelgan. Biroq uni ilmiy jihatdan o'rganishga XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida kirishildi. Bu jabhada bir qator olimlarimiz javlon urib mehnat qildilar. Shunday olimlarimizdan biri Muhammadjon Hakimovdir.

Muhammadjon Hakimov manbashunoslik va matnshunoslik sohalariga juda kata hissa qo'shgan olimimizdir. Ustozning har bir ilmiy izlanishi xoh u maqola yoki tezis bo'lsin, xoh katta ilmiy monografiya bo'lsin har birida yuksak ilmiy topilmalar, tahlillar va talqinlar mohirona, yuksak ilmiyizlanish singari keltiriladi. Quyida ustozning 1983-yilda nashr etilgan “Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi” kitobi bilan atroflicha tanishamiz.

Kitob katalog shaklida yozilgan bo'lib, unda shu davrdagi H.Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar instituti fondidagi Alisher Navoiy qalamiga mansub 24 ta asarning 254 ta qo'lyozma nusxasi tavsifini o'z ichiga oladi. Katalog ko'rinishidagi kitob matnshunoslik va manbashunoslik xarakterida tuzilgan va ayrim noyob nusxalarga monografik tavsif berilgan. Mazkur katalog 200 sahifadan iborat bo'lib unda so'z boshi va qo'lyozmalar tavsifidan so'ng turli ko'rsatkichlar keltiriladi:

1. Asarlar nomi ko'satkichi;
2. Kotiblar ismi ko'rsatkichi;
3. Sahhoflar ismi ko'rsatkichi;
4. Qo'lyozmalarining ko'chirilish tarixi ko'rsatkichi;
5. Xattotlik va badiiy kitobat san'ati jihatidan alohida ahamiyatli qo'lyozmalar ko'rsatkichi;

6. Qo'lyozmalar tavsif raqamining inventar raqamiga muvofiqlik ko'rsatkichi;

7. Qo'lyozmalar inventar raqamining tavsif raqamiga muvofiqlik ko'rsatkichi;

Ushbu katalog tuzilishida olim tomonidan bunga qadar tuzilgan Navoiy asarlari kataloglarining ma'lum prinsiplariga suyanilgan va shu bilan bir qatorda fondagi har bir qo'lyozmaning o'z xususiyatidan kelib chiqib uni tavsiflashga ijodiy yondashiladi. Qo'lyozmalarni tavsif etishda, olim tomonidan, eng avvalo, ularning Navoiy merosini har taraflama o'rganish uchun asos bo'la oladigan ilmiy qiymatlarini yoritib berishga alohida ahamiyat berilgan. Har bir qo'lyozmaning ko'chirilish tarixi, joyi, kotibi va boshqa qator paleografik belgilari tavsifda keltiriladi.

Katalogda Navoiyning "Badoiyul-bidoya" debochasi, "Badoiyul-bidoya", "Xazoyinul-maoniy" debochasi, "Xazoyinul-maoniy", "Nazmul-javohr", "Arbain", "Xamsa", "Lisonut-tayr", "Mahbubul-qulub", "Majolisun-nafois", "Xamsatul-mutahayyirin", "Holati Sayid Hasan Ardasher", "Munshoat", "Vaqfiya", "Mezonul-avzon", "Tarixi mulki Ajam" va "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlarining qo'lyozmalari nusxalari kiritilgan. "Ushbu qo'lyozma nusxalar orasidagi eng qadimiysi 216 inventar raqamli "Badoiyul-bidoya" devoni hisoblanib 1486 – yilda xattot Ali binni Nur tomonidan Hirot shahrida ko'chirilgan nusxa bo'lsa, katalogdagi zamonimizga eng yaqin qo'lyozma "Mahbubul-qulub" asarining bir nusxasi bo'lib, 1939-yilda Muhurkan Xudoybergan Devonov tomonidan Xorazimda ko'chirilgan".

Katalogda olim tomonidan har bir nusxaga alohida e'tibor bilan qaraladi va bundan tashqari har bir asarning nusxalari atroflicha o'rganiladi. Masalan Alisher Navoiyning birgina "Xazoyinul-maoniy" asarining har xil tartibda kitobat qilingan 13 ta nusxasi alohida tavsif qilinadi. Ushbu 13 ta nusxadan 6 tasida to'rt devon alohida-alohida, ketma-ket, qolgan yettitasida esa to'rt devon tarkibidagi barcha

janrlar umumiy qilib tuzilgan bir devon holiga keltirilib berilganligi va umumiy qilib berilgan devonlarning ba'zilarida g'azallar harflar bo'yicha qaysi devondan olinganligi tartib bilan ko'rsatilganligi olim tomonidan o'rganib chiqilgan va barchasi katalogda keltirib o'tiladi. Olim "Xazoyinul-maoniy"ning ikki nusxasini XVIII asrga mansub ekanligini taxmin qilsa, qolgan o'n bitta nusxa XIX asr oxiri XX asr boshlarida kitobat qilinganligini takidlaydi va bu mulohazalari o'z tasdig'ini topadi.

"Navoiy devonlari qo'lyozmalarining katta qismini "Xazoyinul-maoniy" she'rlaridan tanlab tuzilgan terma devonlar tashkil qiladi. Terma devonlarni "Xazoyinul-maoniy" nusxalaridan ajratib olishda g'azallarning miqdori hamda boshqa kichik janrlar muqoyasa qilindi va g'azallar miqdori 1500 dan kam bo'lgan qo'lyozmalar terma devon nusxalari qatoriga qo'yildi". Olimning takidlab o'tishiga qaraganda terma devonlar hajm jihatidan turlicha bo'lgan. 1000 – 1500 g'azalni o'z ichiga olgan nusxalar juda kam uchraydi. Terma devonlarning ko'pchiligida 400-600 tadan g'azal, kichik janrlardan mustazod, muxammas, musaddas, musamman, tarjiband, qit'a, ruboiy, tuyuq, muammo, fard kiritilishi xarakterlidir. Shu tariqa ustoz olim tomonidan qo'lyozmalar instituti fondida Navoiy terma devonlarining 75 ta nusxasi borligi qayd etilgan va ularning har biri tarkibiga mufassal tavsif berilgan. Shu bilan bir qatorda ustoz olim tomonidan Navoiyning "Garoyibus-sig'ar" devonining nusxalari deb hisoblab kelingan bir qancha "Ashraquat" bilan boshlanuvchi nusxalar chuqur o'rganib boshqa g'azallarning solishtirilishi natijasida to'rt devondan tuzilgan terma devon nusxalari qatoriga kiritilgan.

Qo'lyozmalar instituti fondida Navoiy "Xamsa"sining besh dostonini birlashtirgan mukammal qo'lyozmalarining 27 tasini olim mufassal o'rganib ilm ahliga tanishtiradi. "1580-yil 26-aprelda Abulmakorim Abdulvahhob al-Hijoziy tomonidan ko'chirilib tugallangan 2630-1 raqamli nusxa "Xamsa" bo'yicha olib boriladigan tekstologik tadqiqotlarga mo'tabar manba bo'la oladi hamda XVI asr Buxoro badiiy kitobat san'atining mo'jizakor asarlaridan biri bo'lib qoladi."

Alisher Navoiyning oltinchi epik dostoni "Lisonut-tayr" dostonini ham turli davrlarning mahsuli bo'lgan 10 ta nusxasi fond katalogiga kiritilgandir. Ulardan ikkitasi kulliyot tarkibida, beshtasi "Xamsa" bilan birgalikda, uchitasi alohida qo'lyozma holatidaligi qayd etilgan.

Olim tomonidan fond tasarrufida "Majolisun-nafois" tazkirasining uchta qo'lyozmasi, "Mezonul-avzon"ning uchta nusxasi, "Mahbubul-qulub"ning o'n to'qqizta, "Munshoat"ning uchta, "Vaqfiya"ning yettita, "Xamsatul-mutahayirrin"ning uchta, "Holati Said Hasan Ardasher"ning bitta, "Tarixi anbiyo va hukamo"ning bitta, "Tarixi mulki ajam"ning ikkita, "Arbain"ning to'rtta, "Nazmul-

javohir”ning ikkita nusxalari borligi aniqlandi va bularning barchasiga mufassal tavsif berib o’tildi.

Ustoz olim tomonidan tuzilgan bu katalog barcha navoiyshunos, matnshunos va manbashunos tadqiqotchilar uchun juda katta qulaylik yaratgan mo’tabar yangilik va ilm ahli uchun boylik bo’lib qoldi. Ustozning har bir nusxaga alohida yondoshishi, uning ko’chirilish tarixi, joyi, vaqti, ko’chirgan kotib, saqlanish darajasi, asarning tarkibi, salmog’i, janrlar tahlili, to’la-noto’la, tugallangan yoki tugallanmaganligi, varoq sifati, o’lchami, muhri va yana shu kabi bir qator detallarga ham kata diqqat qaratganligi yosh tadqiqotchilar uchun birmuncha qulaylik yaratadi. Bu katalogda olimning juda katta mehnati va ilmi yashiringandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳакимов М. Навоий асарлари қўлёзмаларининг тавсифи. - Т.: Фан, 1983.- 199 б.
2. Ҳакимов М. Алишер Навоий асарларини кўчирган хаттотлар. - Т.: а. Фан, 1991.-52 б.
3. Ҳакимов М. Шарқ манбашунослиги луғати. - Т.: DavrpressHМУ, 2013.- 496 б.
4. Шамсиев П. Ўзбек матншунослигига оид тадқиқотлар. -Т.: Фан, 1986.- 164 б.
5. Ҳабибуллаев А. Адабий манбашунослик ва матншунослик. - Т.: Тошкент Давлат Шарқшунослик института, 2000. - 172б.
7. Сирождидинов Ш., Умарова С. Ўзбек матншунослиги кирралари” Akademnashr, 2015